

24.8.2010

Republikanismi ja kansalaisuus

Johdanto

Republikanismi, eli suomalaisittain tasavaltalaisuus, viittaa laajasti inklusiiviseen poliittiseen arvomaailmaan, mikä on modernissa länsimaisessa kontekstissa noussut vallitsevaksi normiksi hallinnon ja valtiovallan muodostamisessa. Miten tässä järjestelmässä sitten kansalaiset, päätöksentekoon mukaan otetut yksilöt, toimivat? Kuka määrittää kansalaisuuden ja millä ehdoin? Pohdintojeni taustalla on Philip Pettitin teos *Republicanism – A theory of Freedom and Government* (1997, Oxford: Clarendon Press) ja siinä esitetyt käsitykset republikanismin ja kansalaisuuden suhteesta.

Tasavaltalaisuudesta

Tasavaltalaisuuden selittämisessä täytyy lähteä aluksi liikkeelle republikanis-
tisesta vapauskäsityksestä. Perinteisen vapausmallin mukaan vapaudet ovat joko positiivisia, vapautta johonkin, tai negatiivisia, vapautta jostakin. Republikanismissa lähdetään ajatuksesta, että vapaus on ei ole vain vapautta jostakin, vaan tarkalleen ottaen vapautta toisten hallinnasta - ”*liberty as non-domination*” (Pettit: 21-22, 31). Ketään yksilönä ei voi alistaa herra-orja-suhteeseen poliittisessa mielessä; vapaus toisten hallinnasta on edellytys täydelliseen itsemääräämisoikeuteen, muttei vielä takaa sitä. Tasavaltalaisuus jättää siis avoimeksi kysymykset vapaudesta johonkin ja jostakin, kunhan vapaus toisten hallinnasta (orjuudesta, *servus*) toteutuu. Tasavaltalaiseen traditioon voidaan siis kytkeä sekä liberaalin eli mahdollisuuksien tasa-arvon että sosiaalisen eli toteutuvan tasa-arvon ihanteita. ”Tasavaltalainen vapaus” toteutuu silloin, kun kenelläkään ei ole sellaista valtaa toisen yli, että kykenisi mielivaltaisesti puuttumaan hänen vapauksiinsa sellaisissa päätöksissä, joissa hänen itsensä olisi mahdollista päättää niistä (Pettit: 52).

Näin ollen tasavaltalaiset yksilöt omaavat kaikki toisiinsa nähden yhtä laajat valtaoikeudet, eikä kukaan toisen ylitse (Pettit: 69). Tämä edesauttaa yksilöiden yksilöllistä kehitystä ja tietoisuuden avartumista sekä tukee yksilöiden intersubjektiiivista asemaa: yksilöt eivät toimi pelkästään omien henkilökohtaisten kokemustensa, näkemystensä ja ennakkoluulojensa pohjalta, vaan muodostavat toisten yksilöiden kanssa ”jaettua tietoa” (*common knowledge*) avoimen keskustelun välityksellä (Pettit: 70). Tasavaltalaisuus on siis vahvasti *egalitaristista*, tasa-arvoa korkeimpana ihanteena pitävää. Tästä näkökulmasta katsot-

24.8.2010

tuna tasavaltalaisuudessa voidaan ajatella vapauden ja yhteisöllisyyden olevan sekundäärisiä, instrumentaalisia arvoja tasa-arvon saavuttamiseksi. Huomionarvoista kuitenkin on, että itse tasa-arvon kysymys jää edelleen avoimeksi: tarkoitetaanko sellaista tasa-arvoa, joka tähtää lopulliseen tasa-arvoon, vaiko sellaista joka antaa kaikille tasapuoliset mahdollisuudet tavoitella eriarvoisia lopputuloksia. Kun puhutaan tasavaltalaisesta hallinnosta, puhutaan siis valtiosta ja valtiojärjestelmästä, joka kamppailee sellaisia uhkia vastaan, jotka muodostavat vaaroja vapaudelle toisten hallinnasta, ”*the dangers associated with different levels of dominium*” (Pettit: 130). Tämä on valtiovallan ensisijainen tehtävä. Mikäli vapaus toisten hallinnasta ei edellytä työttömyysturvaa, terveydenhoitoa, koulutusta tai vaikkapa poliisia, ne eivät välttämättä kuulu valtion toimenkuvaan, mutta ne eivät myöskään välttämättä ole keskenään ristiriidassa. Tasavaltalaisuuden periaatteita voidaan noudattaa yövarrijamallista sosialismiin.

Kansalaisuudesta

Jos republikanistinen vapaus on vapautta toisten hallinnasta, niin miten määritellään ”toiseus”? Perinteisen tasavaltalaisen mallin mukaan vapaat yksilöt käsitetään kansallisvaltion täysi-ikäisiksi ja kansalaisuuden omaaviksi miehiksi – esimerkiksi naiset ja ulkomaalaiset on jätetty tällaisen ajattelun ulkopuolelle, he saattoivat olla liki orjan asemassa palvellen miehiään ja herrojaan (Pettit: 138-139). Voisiko niin sanottujen toisen luokan kansalaisten, naisten, lasten, mielisairaiden, rikollisten ynnä muiden katsoa kuuluvan samalla tavalla tämän vapauden piiriin? *Republikanistinen kansalaisuus* ei voi olla staattinen käsite, vaan se muuttuu ajassa ja poliittisen ympäristön painostuksessa. Antiikin Rooman tasavaltalaisen kansalaisuuden, joka sisälsi vain harvalukuisen valtaeliitin (jalosukuiset, varakkaat, miespuoliset kansalaiset), ei tarvitse toimia esimerkkinä modernille kansalaisuuden määritelmälle. Todellinen tasavaltalaisuus on avoin elävän yhteiskunnan progressiiviselle muutokselle; dynaaminen republikanismin ideaali (Pettit: 147). Kansalaisuuden määrittäminen, niin kaventaminen kuin avartaminen, on jo itsessään poliittinen teko.

Kansalaisuus tasavaltalaisessa kontekstissa edellyttää yksilöiden riippumattomuutta, sosioekonomista itsenäisyyttä. Tämä täytyy kuitenkin ymmärtää hieman erilaisena kuin aiemmin käsitelty vapaus toisten hallinnasta: erakoita ja omavaraistaloudessa eläviä lukuunottamatta kaikki yksilöt elävät riippuvuussuhteessa toisiinsa. Kansalaiset eivät ole

jonkin tietyn tahon, vaikkapa Elintarvikeviraston tai orjanomistajan, mielivallan alaisia perustarpeidensa suhteen, vaan voivat omilla kontribuutioillaan, yhteistyöllä ja kaupankäynnillä vaikuttaa tarpeidensa tyydyttämiseen. Riippumattomuus tarkoittaa myös sitä, että näillä keinoilla kontekstista toiseen vaihtelevat perustarpeet tulevat jotain kautta tyydytetyiksi – tyydyttämättömät kansalaiset eivät ole itsenäisiä, vaan epätoivossaan helppoja hallita. Riippuvuus on verkostoitunutta ja sirpaloitunutta – myös ne tahot, kenestä tai mistä yksilöt ovat riippuvaisia, ovat riippuvaisia heistä. Kyse ei ole *toisten*, jonkun tietyn tahon tai instanssin, hallinnasta, vaan pikemminkin keskittymättömästä *anonyymistä hallinnasta* (Pettit: 159). Tämänkaltainen riippuvuus ei vaaranna kansalaisen, yksilön, *poliittista riippumattomuutta* eli vapautta toisten hallinnasta. Tasavaltalaisen hallinnon tulee tukea yksilöiden sosioekonomista itsenäisyyttä, koska se antaa edellytykset myös poliittiseen riippumattomuuteen. Pettitin käsitykseen tasavaltalaisuudesta on siis sisäänrakennettu ajatus tietynlaisesta markkinataloudesta, joka kuitenkin pitää huolen (valtion pakottamana) tietyistä perustavista tarpeista.

Keskeisin osa kansalaisuuden poliittisuutta koskee kansalaisten yhdenvertaisuutta lain ja vallan edessä. Julkinen elämä perustuu vapaista yksilöistä koostuvan yhteisön yhteisille tiedoille ja uskomuksille (Pettit: 165), minkä vuoksi jokaisella yksilöllä tulee olla täysi vapaus ottaa siihen osaa. Jokainen kykenee ottamaan osaa poliittiseen keskusteluun ja järjestelmään – jokaisella kansalaisuuden omaavalla tulee olla mahdollisuus käyttää ylintä valtaa hallinnon kautta. Vallankäytön edellytys ei siis voi olla vaikkapa kuninkaallinen sukutausta tai varallisuus, mikäli ne eivät ole jo sinänsä kansalaisuuden edellytyksiä. Se, että joku kansalaisista käytännössä toteuttaa toimeenpanovaltaa, on mahdollista vain sillä edellytyksellä, että ylin valta on edelleen jokaisella kansalaisella itsellään. Tämä valta ilmenee vaalien tai muiden vastaavien prosessien kautta vallankäyttäjien valinnoissa. Kaikki ovat vapaita toisten hallinnasta, jos he itse saavat päättää ketkä käyttävät heihin kohdistuvaa hallintaa ja millä tavalla. Tämä ajatus tukee myös modernia käsitystä demokratiasta hallintomuotona, joka ottaa myös vähemmistöjen oikeudet huomioon – vapauden enemmistön tyrannialta (Pettit: 180-181) – ja joka perustuu yleiselle, avoimelle keskustelulle, josta muodostetaan poliittinen tahtotila toteuttaa haluttuja asioita (Pettit: 187). Kansalaiset kokonaisuutena muodostavat ”aineettoman käden” (*intangible hand*), joka ohjaa yhteiskunnan suuntaa.

Tasavalta järjestelmänä

Tasavaltalaisuuteen liitetään usein ajatus kansalaisista moraalisesti hyvinä toimijoina yleisellä tasolla, mutta kansalaisista moraalisesti pahoina ja korruptoituneina vallankäyttäjinä (Pettit: 210-211). Tämän vuoksi toimiva tasavalta edellyttää monimuotoista vallan säätelyä ja rajoittamista, jotta korruptoivan vallan lieveilmiöitä voidaan torjua. Osa tasavaltalaisista ajattelijoina on kuitenkin hylännyt ajatuksen absoluuttisesti korruptoivasta vallasta: joko siten, että kaikki kansalaiset ovat lähtökohtaisesti moraalisesti pahoja toimijoita, tai että valta korruptoi vain osan kansalaisista. Tämä asettaa haasteen vallan säätelylle ja rajoittamiselle: koska kaikki vallanpitäjät eivät ole ”lurjuksia” (*knaves*), ei vallan säätelyssäkään voida lähteä liikkeelle tästä ajatuksesta (Pettit: 216-218). Universaalit rajoitukset ja sanktiot saattavat pitää todelliset ”lurjukset” kurissa, mutta samalla ne hävittävät epäitsekäiden, yhteistä hyvää ajattelevien vallankäyttäjien motivaation toimia moraalisesti oikein omasta tahdostaan. Sanktiot näin ollen synnyttävät lisää ”lurjuksia” tai ainakin ylläpitävät ”lurjusmentaliteettia” (Pettit: 219). Sanktioiden tasapainona tulee olla kannustimia, jotka tukevat haluttua käyttäytymistä, ja erimuotoisten rangaistustenkin tulee olla neutraalisti motivoituneita (Pettit: 222, 225).

Käytännössä tehokkain tapa ylläpitää vallankäyttäjien potentiaalisen korruptoitumisen ja väärinkäytösten valvontaa on tukea vilkasta kansalaisyhteiskunnassa käytävää kriittistä keskustelua (Pettit: 232-233). Formaali, yhteisesti sovittuja sääntöjä noudattava ja muita kansalaisia kunnioittava keskustelu tuottaa myös sellaisia tuloksia, joita voidaan nostaa päivänpolitiikan asialistalle. Tällaista keskustelua tukee vallan kolmijako – lainsäädäntövalta, toimeenpanovalta, tuomiovalta – esimerkiksi siinä mielessä, että toimeenpanovaltaa käyttävien tahojen toimet kansalaisia kohtaan voidaan nostaa (valitusten muodossa) oikeusistuimien käsiteltäväksi ja alistaa näin toimeenpanovallan mahdollisesta korruptiosta riippumattomien tahojen päätettäväksi. Mahdollisimman laaja yhteiskunnan avoimuus, aina median vapaudesta julkisiin virkanimityksiin, on tärkein edellytys tehokkaalle, hedelmälliselle keskustelulle. Tasavaltalaisuuden ja siihen sisältyvän vapauden käsitteen voidaan katsoa loppujen lopuksi perustuvan konstitutionalismille (absoluuttisen vallan rajoittaminen yhteisten sääntöjen, perustuslain, pohjalta) ja demokratialle (Pettit: 238). Kansalaisyhteiskunta on symbioosissa valtiovallan kanssa – itsenäiseen rationaaliseen harkin-

24.8.2010

taan kykenevät yksilöt muodostavat julkisen keskustelun kautta yhteiskuntaan sellaisia normeja, jotka heijastelevat korruptoimattoman valtajärjestelmän synnyttämiä lakeja, ja päinvastoin (Pettit: 242).

Pettitin republikanistisen kansalaisen vastuut ja oikeudet

Tapa, jolla Petit hahmottaa tasavaltalaisuuden ja kansalaisuuden käsitteitä, antaa paljon liikkumavaraa. Hän asettaa tiukat (ehdottomat) rajaehdot varsin kauas toisistaan, minkä jälkeen hän keskittyy antamaan tarkentavia suosituksia sellaisista piirteistä ja ominaisuuksista, jotka hänen mielestään parhaiten edistävät republikanistisia tavoitteita. Tasavaltalainen kansalainen muodostuu monikerroksiseksi ja -ulotteiseksi entiteetiksi, joka samaan aikaan on sekä esimerkki yksilöllisestä ainutkertaisuudesta ja omalaatuisuudesta että ehdoton kategoria, johon luokittelu kaventaa kansalaisuuden käsitettä moneen muuhun näkökulmaan verrattuna. Kansalaisten tulee olla kyvykkäitä saavuttaakseen kansalaisuuden oikeudet, mutta kansalaiset myös edellyttävät ympäristön tarjoavan asioita ja asiantiloja edistääkseen kyvykkyyttään sekä käyttääkseen kyvykkyyttään käytännössä.

Jotta kansalaiset, individualistiset yksilöt, voisivat missään määrin ajatella ”yhteistä hyvää” ja suorittaa rationaalista harkintaa, tulee kansalaisille olla mahdollisuus kouluttautua ja näin kehittää henkisiä ominaisuuksiaan. Koulutetut kansalaiset omaavat tietotaidon, jota tarvitaan poliittisen vallan yksilötason toteuttamiseen. Heillä pitää olla myös oikeudet, välineet ja mahdollisuudet saada kokemusta poliittisesta vaikuttamisesta: toteutuva sananvapaus, ajan tasalla toimivat joukkoviestimet, fyysisistä etäisyyksistä riippumattomat kommunikointiyhteydet. Vasta tällaiset kansalaiset kykenevät sellaiseen deliberatiiviseen keskusteluun, joka ”kantaa hedelmää” eli tuottaa kokonaisuuden kannalta parempia lopputuloksia heikentämättä kenenkään asemaa. Mikäli kansalaiset toimivat vääristyneen informaation piirissä eivätkä kykene prosessoimaan saamansa tietoa, he ovat alttiita manipulaatiolle eli toisten hallinnalle (*dominium*), menettäen paikkansa vapaina valtaa omaavina yksilöinä alistuen orjien tai palvelijoiden asemaan. Esimerkiksi demokratiassa, joka ei toteuta republikanismin ihanteita, kansalaiset saattavat valita johtajakseen tyrannin, jonka toimintaa ei valvota eikä rajoiteta kansalaisten toimesta, ja kenen vallan perustana on kansalaisten pelkojen (esimerkiksi vähemmistöjä kohtaan), turvallisuuden ja stabiliteetin kaipaun sekä väärään informaatioon perustuvan harhaanjohtamisen hyväksikäyttö. Näin ollen

kansalaisilla on siis sekä oikeus että velvollisuus vaatia valtiovallalta sellaisia toimenpiteitä, jotka tukevat heidän toimintaansa parempina kansalaisina, koska tällöin edesautetaan republikanististen ihanteiden toteutumista koko yhteiskunnan laajuudessa.

Kansalaisen pahin mahdollinen tapa laiminlyödä vastuunsa on yleinen välinpitämättömyys poliittista järjestelmää, vallanpitäjien toimia sekä oman henkisen ja poliittisen kyvykkyytensä edistämistä kohtaan. Tasavaltalaisuus ei tarkoita vain poliittisen osallistumisen mahdollisuutta samalta viivalta muiden kansalaisten kanssa, vaan se edellyttää aktiivista osallistumista jossain muodossa. Koska ”yhteinen hyvä” muodostuu Pettitin näkemysten mukaan intersubjektiiivisen tiedon ja kokemuksen pohjalta, osallistumatta jättäminen deliberatioon köyhdyttää tätä kokonaisuutta ja johtaa huonompiin päätöksiin ja lopputuloksiin. Tarkennuksena: passiivisuuden/välinpitämättömyyden vastakohta tässä yhteydessä ei välttämättä ole proaktiivinen osallistuminen. Kaikki kansalaiset eivät voi olla samalla tavalla poliittisesti valveutuneita kuin kaikkein aktiivisimmat kansalaiset, eivätkä kaikki kansalaiset voi perustarpeiden tyydyttämiseen liittyvien rajoitteiden (työ, perhe, muut vastuut) vuoksi osallistua täysipainoisesti poliittisen järjestelmän ylläpitoon kuten ammattipoliitikot. Mutta passiivisuuden vastakohtalla katsoisin tässä tarkoitettavan sitä, että esimerkiksi oman ammatillisen tietotaidon puitteissa jokainen kansalainen olisi velvoitettu huomattessaan epäkohdan kommentoimaan sitä ja esittämään korjausehdotuksia sen sijaan, että suhtautuisi siihen välinpitämättömästi, vaikka tiedostaa parannustarpeen. Asianajaja on velvollinen kommentoimaan julkisesti lakiehdotusta, joka on hänen tietotaitonsa pohjalta ja hänen näkökulmastaan selvästi perustuslain vastainen. Hän laiminlöisi tehtävänsä kansalaisena olemalla tekemättä mitään. Hänen kansalaisuutensa ei riippuisi siitä kuinka monessa mielenosoituksessa hän on ollut mukana tai montako kertaa hän on ollut vaaleissa ehdolla.

Loppupäätelmät

Pettit asettaa republikanistisille kansalaisille paljon vastuuta. Taustalla vaikuttaa hänen vankkumaton luottamuksensa siihen, että ainakin osa kansalaisista toimii ja ajattelee moraalisesti oikein, on ”hyviä” ihmisiä. Mikäli näin ei olisi, hyvien lopputulosten saavuttaminen järjestelmästä riippumatta olisi mahdotonta, ja taannuttaisiin tilanteeseen, jossa on aina riistettyjä ja riistäjiä/hyötyjiä. Hän on myös varsin ennakkoluuloton eri yhteiskuntamallien soveltamisesta tasavaltalaiseen käytäntöön, vaikka käytännössä esimer-

kiksi monet arvoliberaalit näkemykset saattavat asettua poliittisella kentällä poikkitehoitin talouskonservatismiin kanssa. Hän itse uskoo parlamentaarisen demokratian ja habermasilaisen deliberaation, johon sisältyy osittain keskitetyssä kontrollissa oleva markkinatalous, tuottavan parhaita lopputuloksia tasavaltalaisuuden kannalta. Näkisin, että Pettitin tarjoama ehdotus ”parhaasta kokonaisuudesta” koskien tasavaltalaisuuden ja kansalaisuuden suhdetta onkin soveltuvuin, ellei jopa ainoa mahdollinen, vaihtoehto sen käytännön toteuttamisessa.

Sitä, toteutuuko ihanteellinen republikanismi koskaan täydellisesti, on vaikea sanoa. Yleensä reaali maailma kuitenkin koostuu harmaan eri sävyistä mustavalkoisten ehdottomuuksien sijaan. Emme todennäköisesti koskaan saavuta missään yhteiskunnassa tai missään mittakaavassa tilannetta, jossa jok'ikinen kansalainen toteuttaisi republikanistisen kansalaisuuden ihanteita kyvykkyytensä ja osallistumisensa puolesta. Se ei kuitenkaan tarkoita etteikö siihen olisi hyvä pyrkiä. Sellainenkin tasavaltalaisuus, joka toteutuu ”vain” 99-prosenttisesti, toteuttaa kuitenkin enimmiltä osin tasavaltalaisuuden ihanteita. Kyvykkäiden, aktiivisten, tasa-arvoisten ja riippumattomien kansalaisten tavoite on mielestäni tavoittelemisen arvoinen asia. Se on välinearvo paremmin toteutuvalle tasa-arvoiselle demokratialle. Vaikka kansalaisuuden ihanteiden ylläpitäminen olisikin ainoastaan instrumentaalinen arvo, ei pidä kuitenkaan väheksyä sen merkitystä. Se on vähimmäisvaatimus sellaiselle ideaalille republikanismille, mikä utilitaristisesta näkökulmasta edistää paljon puhuttua ”yhteistä hyvää”, kokonaisuuden kannalta suurinta hyötyä.